

УДК 378. 4

Ганна Володимирівна Ігнатенко,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач
кафедри професійної освіти та технологій
сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: dekdzn@gmail.com

Євген Ігорович Єрмоленко,
аспірант кафедри професійної освіти та технологій
сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: evg.ermolenko@gmail.com

ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНА НАОЧНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті розглянуто проблему співвідношення категорій «знак» та «символ» у філософському, психологічному та педагогічному значеннях. Авторами проведено аналіз різних підходів до їх тлумачення. Розглянуто погляди науковців щодо визначення категорії «знаково-символічна наочність». На основі аналізу різних підходів до тлумачення даного поняття виявлено основні його характеристики та уточнено зміст.

У результаті узагальнення, аналізу та синтезу різних підходів до класифікації знаково-символічних засобів наочності авторами розроблено типологію, яка відображає поділ дидактичних засобів підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з урахуванням її специфіки.

Ключові слова: знак, символ, наочність, знаково-символічна наочність, педагог професійного навчання.

Постановка проблеми. Завдання сьогодення, що ставляться суспільством перед вищою школою, полягають у формуванні в майбутніх фахівців готовності до постійного саморозвитку та безперервної освіти, активної навчально-пізнавальної діяльності, змушують інакше поглянути на проблему ролі засобів наочного навчання в освітньому процесі, змінити способи їх застосування. Вважається, що сучасна наочність повинна характеризуватися простотою, компактністю і одночасно чітко передавати основну ідею навчального матеріалу. Разом з тим ми дотримуємося думки про те, що класична навчальна наочність нині не втрачає своєї актуальності. Однак її необхідно не тільки доповнювати сучасними засобами наочного навчання, але й чітко визначати технологію використання з урахуванням інновацій в освітньому процесі, спрямованих на його інтенсифікацію та оптимізацію. На нашу думку, потребує переосмислення впровадження в освітній процес знаків та символів, що структуровані у схемах та несуть інформацію в стислому вигляді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософії проблемі використання предметів-посередників між об'єктивною дійсністю і людською свідомістю, тобто конкретним зображенням, знакам, символам й іншим засобам наочності в процесі пізнання присвячено досить багато досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Вивченням функціональної ролі моделей, схематичних конструкцій у людському пізнанні займалися такі філософи, як С. Р. Вартазарян, Д. В. Пивоваров, А. В. Славін, М. Хессе; розробленням і визначенням ефективності алгоритмів, орієнтовних основ діяльності, орієнтовних схем виконання діяльності – В. Є. Котов, В. Д. Паронджанов, В. К. Сабельфельд. Вивчали фреймові структури І. Гофман, Ч. Дж. Філлімор. Обґрунтовували роль ідеограм і піктограму процесі пізнання Ж. Бодрійяр, Г. В. Ф. Гегель, Т. В. Гамкрелідзе, А. М. Коршунов, Ч. С. Пірс, А. Б. Соломоник.

Відомі філософи минулого і сучасності Г. Гегель, Е. Кассіпер, А. М. Коршунов,

Б. Ф. Ломов, В. В. Мантанов, Ч. С. Пірс, А. Б. Соломоник й інші, які вивчаючи процес знакового опосередкування і, розглядаючи способи адаптації організмів до середовища, відзначали, що для людини є типовим його символічний спосіб, що трансформує все людське життя. Здатність мозку розпізнавати абстрактні зображення (знаки та символи) використовувалася протягом усієї історії людства для передавання інформації.

На початку 80-х рр. минулого століття у педагогічній літературі широко висвітлювався досвід В. Ф. Шаталова, який у працях «Точка опори» (1987), «Методичні матеріали для роботи з опорними матеріалами з тригонометрії» (1979), «Опорні сигнали з фізики для 6 класу» (1978), «Методичні рекомендації для роботи з опорними сигналами з історії в 4 класі» (1984) запропонував до використання в освітньому процесі організаційно-методичну систему опорних сигналів, згрупованих в опорні конспекти навчальної інформації. Опорні конспекти В. Ф. Шаталова становили собою навчальний матеріал з предмета, стисло поданий за допомогою знаково-символічної наочності: схем, піктограм, ідеограм, літерно-цифрової символіки. У наукових періодичних виданнях статті А. В. Теремова, А. В. Чоботар, Є. В. Васильєвої, І. Д. Рубцевої, Е. А. Постникова, Є. В. Макаревича, В. І. Нахаєва та інших, присвячені розгляду ефективності знаково-символічної наочності.

Формулювання мети статті. Не зважаючи на велику кількість досліджень з проблеми застосування знаково-символічної наочності, нині не існує єдиного визначення окресленого поняття. Окрім того, в сучасному освітньому процесі знаково-символічна наочність представлена великою кількістю засобів наочного навчання, через що виникає необхідність їх упорядкування та класифікації з урахуванням ряду особливостей. Зважаючи на вище сказане, метою нашої статті визначено уточнення поняття «знаково-символічна наочність» та розроблення класифікації знаково-символічної наочності, яка застосовується в процесі фахової підготовки педагога професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Для більш детального опису поняття знаково-символічної наочності необхідно охарактеризувати категорії «знак» і «символ», які є його структурними одиницями. У філософській науці існує окрема наукова галузь – семіотика, яка вивчає закономірності та принципи процесу пізнання людиною об'єктивної дійсності за участю в ньому засобів, які заміщають реальні предмети і явища цієї дійсності. Семіотика поширює свою об'єктивну сферу на всі науки, у тому числі педагогіку, загальну дидактику, теорію і методику навчання, в яких цими засобами-замінниками є знакові засоби наочного навчання (схеми, моделі, фрейми, ідеограми, піктограми, емблеми, математичні й хімічні формули).

У філософській літературі одне з перших визначень знака дав Гегель: «Знак є безпосереднє споглядання, що представляє абсолютно інший зміст, ніж той, який він має у собі» [1, с. 256]. Поняття «символ» Гегель виділяв у ролі окремого виду знака. «Знак, – пише він, – відмінний від символу, останній є деяким спогляданням, власна визначеність якого за своєю сутністю і поняттям відображає більш-менш той самий зміст, який він як символ передає; навпаки, коли мова йде про знак як такий, то зміст споглядання не має нічого спільного з тим, що воно як знаком означає» [1, с. 265-266].

Як вказує В. А. Штофф, «символ – це засіб, який втілює діалектику взаємодії чуттєвого і раціонального і відрізняється від знака тим, що за допомогою узагальненого конкретно-чуттєвого або абстрактно-схематичного зображення, що становить упорядковану структуру символу, можна зовні висловити абстрактний зміст – ідеї і поняття, які і є сенсом символу» [10, с. 137]. На думку Д. П. Горського, «... символ стоїть між знаком, у якого власний зміст мізерний, і моделлю, що має пряму схожість з модельованим об'єктом ...» [2, с. 67]. Досить чітку грань між поняттями знака та символу проводить О. Б. Киричок, який вважає, що «...знак – це образ із фіксованим значенням, символ – образ із нефіксованим значенням, тобто можливістю наповнити його багатьма предметами» [3, с. 223].

Розглянемо сутність цих двох понять як складових предмета нашого дослідження. У всіх випадках між знаком і означуваним об'єктом є певне співвідношення – прагматичний зв'язок або модельне відношення. Ці характеристики знака і символу в навчанні, характерні

для моделей, дозволяють назвати процес позначення досліджуваних об'єктів моделюванням, а навчальні знаки і символи – знаково-символічними моделями.

Знаково-символічні моделі, які використовуються у навчанні, принципово різні за способами кодування, складністю та чіткістю алфавіту, між ними існують синтаксичні й семантичні зв'язки, встановлюється зв'язок між знаково-символічною моделлю і оператором знаково-символічної діяльності, в ролі якого в освітньому процесі виступає той, хто навчається. Томусукупність знаково-символічних моделей є системою, в рамках якої можуть функціонувати підсистеми з істотними операційними відмінностями. Знаково-символічна система – це сукупність знаків і символів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з іншим, що утворює певну цілісність і єдність.

У педагогічній психології вивчення проблеми знака і символу в навчанні було розпочато набагато пізніше. Перший сплеск інтересу до проблеми знаково-символічної наочності (1927–1960) і, відповідно, початок постановки проблеми оперування знаково-символічними засобами, символічної (знакової) функції в сучасній психологічній науці пов'язаний з ім'ям Л. С. Виготського. Саме ним у період з 1927 по 1931 рр. у працях «Інструментальний метод в педології» (1928), «Проблема культурного розвитку дитини» (1928), «Інструментальний метод в психології» (1930), «Знаряддя і знак у розвитку дитини» (1931) в педагогічну науку введено поняття про знак як особливий психологічний інструмент, застосування якого слугує могутнім засобом перетворення психіки з природної (біологічної) в культурну (історичну).

У психологічній науці, на відміну від філософії, проблема співвідношення знака і символу в процесі пізнання не принципова. У дослідженнях, присвячених вивченню ролі знаків і символів в процесі інтеріоризації, ці пізнавальні засоби вживаються під загальним терміном – «знаково-символічні засоби». У широкому сенсі знаково-символічним засобом може бути будь-яке явище реального світу, якщо воно використовується людиною як замітник іншого явища, тобто в якості його репрезентанта [9].

Н. Г. Салміна, описуючи знаково-символічні засоби навчання, вважає, що, використовуючи термін «знаково-символічні», ми маємо на увазі всю множину знаків і символів. Л. О. Резніков дефініціює термін «знаково-символічні засоби» як засоби і способи приймання, зберігання, перетворення і передавання інформації, де знак заміщує об'єкт пізнання і є матеріальним носієм узагальнень і абстракцій. Багато авторів засоби знаково-символічної наочності визначають як предметні, умовно-графічні та інші замінники з культурно заданим або присвоєним умовним значенням, використовувані для реалізації знаково-символічної діяльності, до структури якої належить заміщення (перенесення значення з одного предмета на інший), утримання значень кількох замінників, встановлення відносин між ними, використання у процесі вирішенні поставлених завдань і контроль правильності виконання.

Проаналізувавши різні філософські та психологічні трактування терміна «знаково-символічний засіб», можна відзначити їх спільну логіку і тотожність. Спільним для всіх трактувань є визнання за знаково-символічними засобами ролі замінників реальних об'єктів і явищ, їх абстрактність і вторинна представленість. І якщо у філософії вважається, що функції знака та символу в складі образно-знакових засобів різняться, то для психологічної науки ця різниця не має значення і в трактуванні поняття «знаково-символічні засоби» ролі знака і символу не розділяються.

У педагогіці поняття «знаково-символічна наочність» (ЗН) має різні трактування. Є. Г. Мінгазов вважає, що знаково-символічна наочність – це наочність особливого роду, що не збігається з наочністю чуттєвих образів. У навчанні вона забезпечується застосуванням знакових моделей, символів, різного роду графічних уявлень і слугує засобом формування абстрактних понять, виступаючи поряд з предметними думками в ролі чуттєвих опор [4].

А. В. Петров, Н. Б. Попова мають на увазі під знаково-символічною наочністю наочність, яка у процесі навчання замінює конкретні предмети, розкриває внутрішні зв'язки, сутність об'єктів, явищ і процесів [8].

Розглянувши різні визначення поняття «знаково-символічна наочність», які наявні у філософській, психолого-педагогічній та методичній літературі, можна відзначити певні загальні характеристики цього поняття.

1. Знаково-символічна наочність становить сукупність знаково-символічних засобів в їх одночасному впливі на особистісний процес пізнання.

2. Знаково-символічна наочність виражає внутрішню сутність і глибинні зв'язки в заміщуваних нею предметах і явищах.

3. У педагогічному процесі знаково-символічна наочність нерозривно пов'язана зі знаково-символічною діяльністю.

На основі аналізу визначень поняття «знаково-символічна наочність» у різних галузях науки вважаємо, що у ракурсі нашого дослідження може бути сформульовано таке визначення цього терміна: знаково-символічна наочність – це вид наочності, що передає зміст навчального матеріалу та відображає формоутворювальні, системно-структурні, системно-функціональні та інші взаємозв'язки позначених об'єктів через умовно-символічну форму.

Проблему класифікації ЗСН розглядають у багатьох науках: філософії, психології, семіотиці тощо. Вважаємо, вивчення специфічних підходів до названої проблеми дозволить обґрунтовано підійти до побудови типології знаково-символічних засобів з урахуванням особливостей застосування їх у процесі професійного навчання

У філософії та семіотиці прийнято виходити з ролі знаків у людському суспільстві. Іншими словами, класифікація має враховувати функціональні властивості. А. М. Коршунов і В. В. Мантатов, які досліджували роль знаків у світлі філософської теорії відображення, об'єднуючи функцію та змістовну характеристику знаків, пропонують виділяти чотири категорії знаково-символічних засобів: 1) індекси – знаки не відокремлені від об'єкта, тобто повністю з ним збігаються; 2) іконічні знаки – копії об'єкта; 3) символи – наочно-образне вираження абстрактних ідей і понять; 4) мовні знаки – літерні та складові позначення предметів, явищ і подій.

Н. М. Силич [5] пропонує схематичні зображення класифікувати за ступенем глибини відображення реальної дійсності: 1) морфологічні (структурні), що відображають структуру об'єкта на елементарному рівні; 2) функціональні зображення, що відображають головним чином причинно-наслідкові зв'язки і їх детермінації; 3) операційні зображення схематично відображають способи навчально-пізнавальної діяльності учнів і показують послідовність переходу від одного виду діяльності до іншого (алгоритм діяльності).

У психології варто згадати загальну типологію знаково-символічних засобів М. К. Тутушкіної, яка розподіляє множину знаково-символічних засобів на мовні та немовні системи знаків, представляючи першу групу як словесні знаково-символічні засоби, а немовні системи знаково-символічних засобів – як заміщувальні. Цю класифікацію уточнює та розширює В. С. Мухіна, яка виділяє в немовних системах такі групи знаково-символічних засобів:

1. Знаки-ознаки – прикмети, ознаки, відмінності, все, завдяки чому впізнають щось.

2. Знаки-копії, або іконічні знаки, – відображення, що несуть у собі схожість з об'єктом-оригіналом (графічні та живописні зображення, скульптура, фотографії, схеми, географічні та астрономічні карти тощо).

3. Автономні знаки – специфічна форма існування одиничних знаків у системі нових іконічних знаків і знаків-символів».

4. Знаки-символи – математичні, астрономічні, нотні знаки, ієрогліфи, фабричні знаки, фірмові знаки, знаки якості, предмети природи і рукотворні предмети, які в контексті самої культури набували значення виняткового знака, що відображає світогляд людей, що належать до соціального простору цієї культури.

5. Знаки-еталони – наочні уявлення про основні зразки зовнішніх властивостей предметів (еталони кольору, форми, музичних звуків, усного мовлення) [7, с. 18–23].

Здійснивши аналіз науково-періодичної літератури, ми дійшли висновку, що у методиці викладання різних наук не існує єдиного підходу до визначення критеріїв та

принципів класифікації знаково-символічної наочності. Так, незважаючи на значну кількість досліджень методики застосування ЗСН у процесі вивчення біології, автори не дійшли єдиної думки стосовно їх класифікації. А. П. Медова виокремлює такі групи засобів знаково-символічної наочності за їх дидактичною метою:

- 1) для пояснення досліджуваного;
- 2) для закріплення отриманих уявлень;
- 3) для узагальнення матеріалу;
- 4) для визначення ступеня засвоєння знань учнями;
- 5) для інструктування під час проведення практичних робіт.

У статті «Використання ідеограм при формуванні біологічних понять» автори В. І. Нахаєва та О. Н. Савицька [6] поділяють знаково-символічну наочність на графічні знаки та кольорові. Групу графічних знаків поділено на такі підгрупи:

- 1) геометричні фігури, що викликають асоціації з тим або іншим біологічним поняттям або ознакою поняття;
- 2) загальноприйняті ідеограми;
- 3) літерні знаки, що становлять скорочення слів або поєднання літер російського (або латинського) алфавіту;
- 4) абстрактні символи.

У теорії й методиці викладання фізики досить цікавою є класифікація знаково-символічної наочності, розроблена А. В. Петровим та Н. Б. Поповою [8]. Класифікаційною ознакою в цій типології є здатність тих чи інших знаково-символічних засобів впливати на формування і розвиток певних знань, умінь і навичок, а також типів мислення учнів. За цим критерієм автори виділяють такі групи ЗСН:

- 1) схеми конкретних предметів для розвитку наочно-образного мислення;
- 2) структурні схеми для формування і розвитку емпіричних знань і відповідного типу мислення;
- 3) структурні схеми для формування і розвитку практичних знань і відповідного типу мислення;
- 4) структурні схеми для формування і розвитку теоретичних знань і відповідного типу мислення;
- 5) теоретичні схеми для формування емпіричних, теоретичних і практичних знань і відповідних типів мислення;
- 6) схеми з неklasичною фізичною наочністю для розвитку теоретичних знань про мікросвіт і відповідного мислення;
- 7) знакові засоби наочності з математичною символікою для формування теоретичних знань і відповідного типу мислення;
- 8) схеми послідовної діяльності (алгоритм) з отримання емпіричних, теоретичних і практичних знань для формування теоретичних знань і відповідного типу мислення;
- 9) узагальнені плани пізнавальної діяльності для формування і розвитку різних типів мислення (емпіричного, теоретичного, практичного);
- 10) структурно-логічні схеми розвитку теоретичних знань, що дозволяють виходити на філософський рівень пізнання.

Зазначимо, що окреслений підхід побудований на врахуванні особливостей змісту навчальної дисципліни.

В. А. Жучкевич виділяє такі різновиди знаково-символічної наочності, яка застосовується у процесі вивчення географії:

- 1) умовні графічні наочні посібники;
- 2) схематичні малюнки;
- 3) графічні допомоги на основі карти;
- 4) графічні прийоми на класній дошці.

Таким чином, різноманітність структури і змісту класифікацій знаково-символічної наочності в різних науках дає можливість говорити про особливість типології засобів знаково-

символічної наочності в залежності від специфіки змісту навчальної дисципліни, обраної методичної системи чи педагогічної технології. Це підтверджує доцільність розроблення класифікації засобів ЗСН для освітнього процесу професійного навчання.

Зважаючи на те, що ЗСН може мати не лише віртуальний, а й матеріальний характер, ми вважаємо за доцільне виділити такі її групи:

- образотворча ЗСН;
- натуральна ЗСН;
- невербальна ЗСН (мовні й немовні засоби невербальної комунікації);
- внутрішня ЗСН уявні моделі.

Ураховуючи специфіку змісту підготовки педагогів професійного навчання, ми пропонуємо таку систему знаково-символічної наочності.

I. Образотворча ЗСН

1) Мовні засоби, що позначають терміни:

- абрєвіатури, літерні скорочення;
- математична та інша наукова символіка.

2) Мовні іконічні засоби:

- піктограми.

3) Немовні тривимірні засоби:

- просторові моделі;
- макети;
- діорами;
- пам'ятники, скульптури.

4) Немовні двовимірні засоби:

- ідеограми;
- діаграми;
- графіки;
- фото;
- технічні схеми (кінематичні, електричні, гідравлічні тощо);
- схематичні малюнки;
- алгоритми (ООД);
- опорні конспекти;
- структурно-логічні схеми.

II. Натуральна ЗСН

1) класична натуральна наочність, що використовується для позначення властивостей групи подібних об'єктів, або ряду схожих ознак.

III. Невербальна ЗСН

1) засоби невербальної комунікації:

- жести;
- міміка;
- тон, наголос, пауза;
- погляд.

IV. Внутрішня ЗСН

1) мисленнєві моделі.

Висновки. Розподіл знаково-символічної наочності на групи не означає їх ізолюваного існування. Будь-який різновид ЗСН, як правило, використовується не окремо, а в комплексі з іншими. Нами пропонується саме система, яка відображає різновиди знаково-символічної наочності і використовується в процесі підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. За необхідності запропонована класифікація може бути розширена та уточнена. Значний методичний потенціал ЗСН підтверджує необхідність подальшого вивчення та розроблення методики її застосування в процесі фахової підготовки педагога професійного навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Гегель Г. В. Ф. Собрание сочинений: в 14 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М. : Госполитиздат, 1956. – 3 т.
2. Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский. – М. : Просвещение, 1991. – 354 с.
3. Киричок О. Б. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. Б. Киричок. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010.– 381 с.
4. Мингазов Э. Г. Гносеологические основы принципа наглядности обучения / Э. Г. Мингазов // Советская педагогика. – 1975. – № 9. – С. 24.
5. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студ. пед. вузов / В. С. Мухина. – 9-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2004. – 456 с.
6. Нахаева В. И. Использование идеограмм при формировании биологических понятий / В. И. Нахаева, О. Н. Савицкая // Биология в школе. – 2005. – № 1. – С. 33.
7. Олійник Н. Ю. Використання засобів наочності при вивченні шкільного курсу економіки / Н. Ю. Олійник // Наукові записки. – Випуск 108. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КПДУ ім. В. Винниченка, 2012. – Частина 2. – С. 277–281.
8. Петров А. В. Классификация средств наглядности в современной системе обучения / А. В. Петров, Н. Б. Попова // Мир науки, культуры, образования, 2007. – № 2. – С. 88.
9. Скрипко З. А. Использование образно-знаковой наглядности в процессе обучения физике в современной школе / З. А. Скрипко И. В. Серебренникова, О. П. Седюкевич // Вестник ТГПУ. – 2007. – № 6. – С. 100.
10. Эльконин Б. Д. Роль знакового опосредствования в процессе решения задач «на соображение» : автореф. дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.10 / Б. Д. Эльконин. – М., 1982. – 26 с.

Анна Владимировна Игнатенко,

кандидат педагогических наук, доцент,
зав. кафедрой профессионального образования и технологий
сельскохозяйственного производства Глуховского национального
педагогического университета имени Александра Довженко,
e-mail: dekdzn@gmail.com

Евгений Игоревич Ермоленко,

аспирант кафедры профессионального образования и технологий
сельскохозяйственного производства Глуховского национального
педагогического университета имени Александра Довженко,
e-mail: evg.ermolenko@gmail.com

ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКАЯ НАГЛЯДНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ

В статье рассматривается проблема соотношения категорий «знак» и «символ» в философском, психологическом и педагогическом смысле. Авторами проведен анализ различных подходов к их толкованию. Рассмотрены взгляды ученых по определению категории «знаково-символическая наглядность». На основе анализа различных подходов к толкованию данного понятия выявлены основные его характеристики и уточнено содержание.

В результате обобщения, анализа и синтеза различных подходов к классификации знаково-символических средств наглядности авторами разработана типология, которая отражает дифференциацию данных дидактических средств с учетом специфики подготовки будущих педагогов профессионального обучения.

Ключевые слова: знак, символ, наглядность, знаково-символическая наглядность, педагог профессионального обучения.

Hanna Ihnatenko,
PhD, Professor,
head of Professional Education and Technologies of
Agricultural Production Chair of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,
e-mail: dekdzn@gmail.com

Yevhen Yermolenko,
postgraduate student of Professional Education and Technologies of
Agricultural Production Chair of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University Yevhen Yermolenko,
e-mail: evg.ermolenko@gmail.com

SIGN AND SYMBOLIC VISUAL AIDS: ESSENCE AND CLASSIFICATION

Introduction. *The article deals with the problem of using sign and symbolic visual aids in the process of educating the teachers of professional training. The problem of applying visual aids in the process of teaching is very important for the system of higher education today. Modern visual aids should be simple and compact but they also should carry the main idea of the teaching material. The authors think that the usage of the signs and symbols structured in the form of schemes should be reexamined.*

Purpose. *The article aims to clarify the concept of «sign and symbolic visual aids» and development of the classification of sign and symbolic visual aids, which are used in the process of educating the teachers of professional training.*

Methods. *The authors used the methods of analysis, synthesis, comparison and generalization.*

Results. *The authors come to the conclusion that sign and symbolic visual aids are the kind of visual aids that transfer the content of educational material and display formative, systematic and structural, systematic and functional and other relationships of the designated objects through the conditional and symbolic form. The authors analyze in detail the classifications of sign and symbolic visual aids in different sciences. The authors propose to divide the sign and symbolic visual aids into four groups: graphic, natural, non-verbal and internal.*

Originality. *The main characteristics and updated content of sign and symbolic visual aids concept are defined. The authors have developed sign and symbolic visual aids typology taking into account the specific content of the the process of educating the teachers of professional training.*

Conclusion. *The great methodical potential of sign and symbolic visual aids in teaching confirms the need of further studying and development of the methodics of their application in the process of educating the teachers of professional training.*

Keywords: *sign, symbol, visual aids, sign and symbolic visual aids, teachers of professional training.*

References

1. Hehel H. V. F. Sobranye sochynenyi: v 14 t. / Heorh Vylhelm Frydrykh Hehel. – M. : Hospolytyzdat, 1956. – 3 t.
2. Horskyi D. P. Kratkyi slovar po lohyke / D. P. Horskyi. – M. : Prosveshchentye, 1991. – 354 s.
3. Kyrychok O. B. Filosofiia : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / O. B. Kyrychok. – Poltava : RVV PDAA, 2010. – 381 s.
4. Mynhazov Э. H. Hnoseolohycheskye osnovy pryntsypa nahliadnosti obucheniia / Э. H. Mynhazov // Sovetskaia pedahohyka. – 1975. – № 9. – S. 24.
5. Mukhyna V. S. Vozrastnaia psykholohyia. Fenomenolohyia razvytiia, detstvo, otrochestvo : uchebnyk dlia stud. ped. vuzov / V. S. Mukhyna. – 9-e yzd., stereotyp. – M. : Akademyia, 2004. – 456 s.
6. Nakhaeva V. Y. Yspolzovanye ydeohramm pry formirovaniy byolohycheskykh poniatyi / V. Y. Nakhaeva, O. N. Savytskaia // Byolohyia v shkole. – 2005. – № 1. – S. 33.
7. Oliinyk N. Yu. Vykorystannia zasobiv naohnosti pry vyvchenni shkilnoho kursu ekonomiky / N. Yu. Oliinyk // Naukovi zapysky. – Vypusk 108. – Serii: Pedahohichni nauky. – Kirovohrad : RVV KPDU im. V. Vynnychenka, 2012. – Chastyna 2. – S. 277–281.

8. Petrov A. V. Klassyfykatsiya sredstvna hliadnosity v sovremennoi systeme obucheniya / A. V. Petrov, N. B. Popova // Myr nauky, kultury, obrazovaniya, 2007. – № 2. – S. 88.

9. Skrypko Z. A. Yspolzovanye obrazno-znakovoi nahliadnosity v protsesse obucheniya fyzyke v sovremennoi shkole / Z. A. Skrypko Y. V. Serebrennykova, O. P. Sediukevych // Vestnyk TНPU. – 2007. – № 6. – S. 100.

10. Элконын В. D. Rol znakovoho oposredstvovaniya v protsesse resheniya zadach «na soobrazhenye»: avtoref. dyss. ...kand. psykhol. nauk : 19.00.10 / В. D. Элконын. – М., 1982. – 26 s.

УДК 378.02:372.8:371.15

Наталія Миколаївна Ткаченко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: tknatik2014@gmail.com

ІМІДЖ ЯК ФЕНОМЕН МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено аналізу досліджень з проблеми іміджу в різних галузях наукового знання, зокрема філософії, культурології, економіці, політології, психології, соціології та педагогіці. Визначено особливості розуміння феномену іміджу та його функцій з позицій зазначених наук. Наголошено на відсутності методологічної визначеності в його вивченні. Вказано на недоліки монодисциплінарних досліджень. Закцентовано на необхідності застосування інтегративного підходу для розроблення загальної теорії іміджу, а також комплексного використання всього арсеналу наукового пізнання та врахування таких основних чинників: управлінського – вивчення стратегій, спрямованих на задоволення потреб і бажань окремих людей і організацій; соціологічного – визначення переваг, які імпонують конкретній аудиторії, наявних стереотипів; соціокультурного – визначення контексту, в якому формується і функціонує імідж; комунікативного – забезпечення відповідного інформаційного впливу тощо.

Ключові слова: імідж, психологія іміджу, соціологія іміджу, економіка іміджу, політична і педагогічна іміджологія.

Постановка проблеми. Сучасне соціально-гуманітарне наукове знання характеризується активним залученням до наукового дискурсу нових категорій, які прийшли з реального життя. Однією з таких категорій є імідж. У період постіндустріального розвитку суспільства імідж тісно пов'язаний з проблемою якості людського життя. Коли якість оточуючих речей визначається не стільки їх технологічними характеристиками, скільки їх іміджевими еквівалентами, наприклад, репутацією, вдалою рекламою тощо, то великого значення набуває сфера організації й управління, в яких імідж є засобом активізації й інтенсифікації ресурсів, насамперед, людських. Складна людська праця стає джерелом додаткової вартості. Імідж є ідентифікатором вибору товарів і послуг в умовах конкуренції. Позитивний імідж є головним критерієм успішності особистості. У результаті актуалізується проблема створення позитивного іміджу фахівця, професіонала своєї справи, який дедалі стає необхідним атрибутом соціально-професійних відносин. За такої значущості іміджу в сучасній соціально-економічній і соціокультурній ситуації він все ж часто ототожнюється із зовнішніми характеристиками його носія і, на перший погляд, не асоціюється з об'єктом і предметом наукової рефлексії. Однак не можна заперечувати існування детально відпрацьованої практики формування персонального, корпоративного, політичного та інших видів іміджу, яка засвідчує проблему наукової інтерпретації феномену, теорія ж іміджу вивчена набагато менше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування сутності